

Magyarok és délszlávok

(Bajza József tanulmányai a horvát kérdésről)*

A MAGYARSÁG a középkor óta a déli szlávok két nagy csoportjával állt földrajzi, politikai és kulturális összeköttetésben. Az egyik csoport a szerbség. Ezt orthodox vallása valójában a bizánci kultúrkörhöz láncolta s összeköttetése a középkoron át a magyarsággal csak futólagos volt, pillanatnyi erőviszonyok és szükségletek szerint igazodott s az érintkezést sohasem hatotta át a közös történelmi feladat és sors tudatának melegebb érzelme. 1371—1459 közt a szerb állam a török hatalom nyomása alatt felmorzsolódott és a szerb pátriárka egyházi és világi fősege alatt a török birodalom theokratikusan kormányzott vazallus tartományává lett. Ekkor összeköttetése a magyarsággal századokra megszűnt, egészen addig, amig Csernovics Arzén pátriárka 1690-ben több százezernyi ráccal a török uralom alól a már felszabadított Délmagyarországba nem költözött. A szerb nemzeti egyház fejével a szerb népiséget a török elnyomás alatt is fenntartó erő költözött át hazánkba s a most már hazai szerbség népi összetartását és politikai különállását nemcsak belső erejével, hanem a bécsi kormánynak magyarellenés és — ezt Trianon beigazolta — rövidlátó, a monarchia sírját is megásó támogatásával tovább is biztosította. A magyarországi szerbek ittletüknek első pillanatától államot, mégpedig ellenséges államot alkottak az államban. Magatartásukra nagy hatással volt a XIX. század óta a török hatalommal szemben fokozatosan önállósuló szerb fejedelemség. 1848-ban a szerbek zárt sorokban fordultak a magyarság ellen s egyesek már akkor fel akarták ajánlani a vajdai méltóságot Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelemnek. Szerb kérdés tehát Magyarországon a szerbek beköltözése pillanatától volt, olyan időben már, amikor a többi nemzetiségnél még nyoma sem volt a nemzeti öntudatosodásnak s ez a kérdés kezdettől nem a „modus vivendi“, a magyarság és szerbség békés együttélése, hanem az elszakadási tendenciák körül forgott. Ezen a történelmi igazságon nem változtat a hazai szerbség egyes államhű egyéneinek magatar-

* Bajza József: *A horvát kérdés. Válogatott tanulmányok.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Tóth László egyet. ny. r. tanár, Budapest, 1941. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda.

tása, mint pl. Damjanich tábornok kivételesen nagy alakja sem. A szerb „kérdés” súlyosságát még növelte, hogy az ujjaéledt száván-túli szerb állam nemcsak a hazai szerbségre gyakorolt vonzóerőt, hanem eleinte rejtett, majd később nyílt tendenciával törekedett a horvátság elszakítására is.

A horvátokkal a magyarság Szent László és Kálmán békésnek mondható hódításai óta az egész középkoron át testvéri szünbiózisban élt, aminek tartósságát és zavartalanságát a nyugati kereszténységen alapuló közös lelkiesség és kultúra eredményezte és biztosította. A közjogi kapcsolatok zavartalanságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a középkorban nem is igen vetődött fel a kapcsolat közelebbi mibenlétének a vitája. A török fenyegető előnyomulása a közös veszély és közös védekezés tudatát ébresztette fel a magyarságban és horvátságban egyaránt. Magyarok és horvátok akkor még egyformán érezték, hogy a közös hazát védik, melyet a szigetvári hős, Zrínyi Miklós nevez „dulcis patria”-nak, édes hazának s amelynek védelmében hagyja el a költő Zrínyi Miklós tollát a szállóigévé vált mondás: „Ne bánts a magyart.” A horvátságnak ez a két kiváló fia nem volt elszigetelt jelenség abban a korban, hanem az egész horvát nép érzelmeit fejezte ki, melyek közös összefogásra birták a horvátokat és magyarokat az osztrák veszedelemmel szemben is. Hiszen már 1593-ban is azt az utasítást adta a horvát tartománygyűlés a magyar országgyűlésre induló követeknek, hogy Magyarország szabadsága ellen sem félelemből, sem kedveskedésből ne szavazzanak, hanem tartsanak mindig a magyar rendekkel. Magyarország a XVII. század fordulóján sem tett kísérletet a Horvátországgal való viszony megváltoztatására, pedig a török-hódoltság megszűnése után csábító alkalom kínálkozott volna Horvátország teljes bekebelezésére, annyira megfogyatkozott a török alatt a horvát nép, különösen a „politikai nemzet”, a nemesség.

A két ország viszonyának tisztázását a horvátok vetették fel. A Kálmán királlyal kötött állítólagos szerződés alapján azt állították, hogy Horvátország nem Magyarországhoz tartozik, hanem csak a szentkoronához s ezen az alapon kötötték meg külön III. Károlylyal 1712-ben a Pragmatica sanctiot. Mégis, bár a bíraskodás, adóügy és közigazgatás terén a régi kapcsolatok azután lazultak is, a horvátok még a XVIII. század folyamán is a magyar országgyűlésen kértek védelmet, ha rendi autonómiájukat Bécs felől veszedelem fenyegette, sőt II. József halála után Skerlecz Miklós zágrábi főispán még azzal indult az országgyűlésre, hogy a horvát autonómia legbiztosabb védelme, ha Horvátország feloldhatatlan kötelékkel köti magát Magyarországhoz.

Tudott dolog, hogy a magyarság ezen az országgyűlésen kezdte meg közel hat évtizedes küzdelmét, hogy saját országában saját nyelvét használhassa az országgyűléstől kezdve a közélet egész vonalán. A felvilágosodás mindenütt egynyelvű államokra törekedett s a nyugati államok (Anglia, Franciaország, Poroszország stb.) a legerősebb eszközöktől sem riadtak vissza ezen cél elérésére. A korszellemtől követelt egynyelvűségre jutás szelídebb formája volt, ha egy állam csak hivatalos nyelvvé tette az uralkodó nemzetét, nemzeti kisebbségeinek nyelvét azonban különben nem bántotta. Ezt

az emberséges utat kevés állam választotta. Köztük volt Magyarország is. De Magyarország ezt is csak hosszú évtizedek szívós küzdelmeivel tudta Bécs ellenében elérni. A magyarságot ebben a mindvégig alkotmányos eszközökkel folytatott küzdelemben a horvátság már nem támogatta, sőt egyenesen akadályozta. A horvátok ragaszkodtak a hivatalos latin nyelvhez, mert a magyart nem akarták elfogadni, a latin helyébe pedig a fejletlen horvát nyelvet nem tudták állítani. Ebben a törekvésben Bécs szárnyai alá menekültek s Bécs szívesen támogatta őket a „magyarizmus“-sal szemben. A horvátok eme ellenállása még nem mutat politikai elszakadási szándékra. A XIX. század harmincas éveiben azonban már ez a tendencia is jelentkezik. Ekkor ütötte fel a fejét az „illir“ mozgalom. Gaj Lajos egységes horvát helyesírást, majd „illir“, valójában majdnem tiszta szerb nyelvet szerkesztett s ezt propagálta 1835 óta megjelenő ujságjában. Azt hitte, ezzel a szerbeket hódítja meg a délszláv nemzeti egységnek, pedig valójában minden szerb „nagyszerb“ volt és az is maradt. Gaj már az összes délszlávokat egységes nemzetnek mondotta és bár orosz kapcsolatai is nyilvánvalóak voltak, a bécsi kormány (Kollowrat államkancellár és Sedlnitzky rendőr-miniszter) elhítte Gajék ausztrófil fogadkozásait és erősen támogatta az illir mozgalmat. Vad magyargyűlölet kapott akkor lábra a horvát irodalomban, minek a reakciója nem maradt el természetesen Magyarországon sem. A magyar—horvát együttélésnek őszinte hívei voltak Horvátországban Josipovich A. Dániel vezetésével a turopoljai horvát nemesek. A negyvenes évek magyar kancellárja, a konzervatív Apponyi György azonban nem ismerte fel ennek a ténynek nagy nemzetpolitikai értékét s mivel a turopoljaiak a magyar közjogi ellenzékkel tartottak, Gajékkal összefogva 1845-ben megtörte befolyásukat. 1848-ban azután az illirek levetették álarukat. Eddig csak kulturális követeléseket hangoztattak, most már nyíltan az elszakadást hirdették. A délvidéki szerbek ugyanezt tették s Rajacsics József pátriárka, aki Belgrád felé is jó összeköttetéseket tartott fenn, felajánlotta a horvátoknak a magyarság ellen a szerbek segítségét. Az osztrák kormány által kinevezett horvát bán, Jellacsics már a magyarság halálos ellenségeként indult el Magyarország ellen.

Az abszolutizmus idején a horvátok a magyar-horvát viszony egyoldalú rendezésére szabadkezvet kaptak Bécstől. A horvát tartománygyűlés 1861-ben törvényt hozott, mely Magyarország és Horvátország között már csak tiszta perszonáluniót ismert el. A kiegyezéskor a horvátok nem voltak hajlandók erről az egyoldalú rendezésről lemondani s a koronázáson sem jelentek meg. Andrássy miniszterelnök azután feloszlatta a horvát tartománygyűlést s Rauch Levin bárni helytartó a választásokon olyan többséget hozott össze, mely 1868-ban megkötötte a kiegyezést Magyarországgal. Ennek értelmében Horvátország széleskörű autonómiát kapott: a magyar kormányban horvát miniszter képviselte érdeküket, az autonóm horvát kormány feje a horvát tartománygyűlésnek felelős bán lett. Horvátországnak és Magyarországnak csak a pénzügye és hadügye maradt közös, de a horvát honvédség vezényleti nyelve horvát lett. A közös ügyek költségeihez Horvátország csak 6.44%-kal járult s

megtárgyalásukra a horvát tartománygyűlés 29 képviselőt küldött a magyar parlamentbe, akik ott horvátul beszélhettek. A horvát főrendek a magyar főrendiházban foglaltak helyet.

A horvátok azonban ezt a kiegyezést, melyben Deák Ferenc bölcs mérséklete nyilatkozott meg, csak túrték, mert szerintük törvénytelenül megválasztott tartománygyűlés kötötte. 1872-ben márszét is esett a kiegyezést létrehozó unionista párt s helyét a kiegyezés revízióját követelő és kulturális délszláv egységet hirdető nemzeti párt foglalta el, bár a gyakorlatban évtizedeken át ez a párt is a kiegyezés alapján kormányzott. A másik párt, a horvát jogpárt szintén a kiegyezés revízióját követelte és az 1861-es horvát törvény alapján dualizmus helyet trializmust kívánt a Monarchiában, melyben Horvátország, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina horvát része Nagyhorvátországgént alkotta volna a harmadik tagot. Ennek a pártnak a törekvései azonban, bár délszláv aspirációi nem voltak és feltétlenül hű volt a Monarchiához, a magyar politikusok részéről visszautasításra találtak. Pedig ennek a pártnak a támogatásával lehetett volna az illírek szeparatista törekvéseit elnémítani s a kiegyezés korszerű revíziójával Horvátországot a szentkorona alatt megtartani. A következő évtizedek u. i. megmutatták, hogy óriási politikai hiba volt a horvát nemzeti pártnak a favorizálása, mert ennek a pártnak a fiatalabb tagjai a Monarchián kívül keresték a délszláv politikai egységet. Ők alkották meg a jogpárt ugyancsak fiatal és a meddő közjogi ellenzékiiségbe belefáradt tagjaival együtt a horvát-szerb koalíciót, mely 1906-ban többségre és kormányra jutott. A magyar közönség sajnos nem ismerte fel ezeknek a változásoknak a jelentőségét, de ami még nagyobb baj volt, nem ismerték fel a magyar kormányok sem. Azt hitték, hogy Horvátországot parlamenti matematikával meg lehet menteni. Mert a horvát-szerb koalíció ugyan szintén elfogadta modus vivendi-nek a kiegyezést, de egy pillanattig sem tett le a teljes elszakadásról. A világháború végén, 1917-ben már a báni székben is az ő emberük, Michalovich Antal ült. 1918. október 29-én azután a horvát országgyűlés egyhangú határozattal mondotta ki Horvát-Szlavon-Dalmátországok elszakadását a Monarchiától és Magyarországtól.

AZ UTOLSÓ BÉKEÉVBEN, 1913 őszén a politikusok kizárólagos területének hitt világban új, addig szokatlan hang szólalt meg a horvát kérdésről, talán az első hang, mely szinte kiméletlen őszinteséggel mutatott rá súlyos voltára. A horvát-szerb koalíció akkor jutott újból hatalomra s a cikk írója ezzel végezte első megnyilatkozását: „Vigyázzunk! ... Talán csak pár éves horvát-szerb koalíciós uralom kell és lent a Dráva alatt, a mi hibánkból elbukik egy nemzet (a horvát) és harsogva száll az égbe Zágráb utcáin Petár király himnusza.” Ilyen komor jóslattal még senki sem próbálta megnyitni a magyar közvélemény szemét s aki ezt tette, nem volt politikus, hanem addig a Nemzeti Múzeum könyvtárában csendes tudományos búvárkodásnak élt: Bajza József. Régi nemesi családból származott s bár tudományos pályára lépett, a magyar nemes kitűnő politikai ösztöne a vérében volt. Tisztviselőtársa, a horvát Sufflay Milán, a legképzettebb horvát historikusok egyike s a ma-

gyar-horvát államközösség rendíthetetlen híve ébresztette fel Bajzában a politikust és az érdeklődést a horvát kérdés iránt. Ő hozta össze a horvát jogpárt vezető politikusaival, Rauch Pállal és Frank Ivóval. Bajza hamarosan meggyőződött róla, hogy Horvátországot már csak a jogpárt kívánságainak teljesítésével lehet a magyar szentkoronának megmenteni, tehát a kicsinyes pártpolitikai sakkhúzásoknak véget kell vetni s a kiegyezés revízióját, bármily nehéz is a magyarságnak a gondolattal megbarátkoznia, végre kell hajtani. Még a Monarchia összeomlásának előestéjén is bizott benne, hogy ha a jogpárt kerül Horvátországban uralomra, megtörténhetik a csoda és a horvátság nem tagadja meg 800 éves multját. De szinte ugyanolyan csodának kellene minősítenünk ha a nagypolitikában ismeretlen Bajza szavai visszhangra találtak volna a közvéleményben és a politikai intéző körökben. Így a tragédiát nem lehetett megakadályozni.

Bajza ekkor mutatta meg, hogy tollát nemcsak magyar érdek vezette, amikor a horvát kérdés korszerű megoldását sürgette, hanem az őszinte megértés a horvát néppel szemben is. Az elszakadt Horvátországot bátran vallotta második hazájának, annyira magáévá tudta tenni sorsát. 1919 őszén a külügyminiszteriumban dolgozott a magyar-délszláv béketárgyalások anyagán s 1923-ban a budapesti egyetemen a horvát nyelv és irodalom tanára lett. Tudta, hogy a viszony Magyarország és Horvátország közt nem állhat többé vissza a régi formában. Már 1918. december 8-án leírta a mondatot: „Nem tudtunk egy államban megélni egymással, próbáljunk megélni jó szomszédként.” Reményei elszállásával bizonyára igen nehéz volt számára ezt a következtetést levonnia. De tudta azt is, hogy a horvát nép a jugoszláv egységgel katasztrófába rohan s bármennyire is magát kell okolnia ezért a katasztróféért, az évszázados közös mult címén megérdemli, hogy minden magyar ember részvéttel figyelje vergődését a szerb „testvérek” fojtogató karjaiban. Mert az hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a délszláv egyesülés, tartóssága esetén, a horvát nemzet halálát jelenti. 1920 óta rendszeresen és részletesen ismertette a magyar, de a külföldi közönséggel is a horvátság élet-halálharcát a nagyszerb mohósággal s bár „élete legnagyobb megpróbáltatása”-nak, a magyar-horvát unió felbomlásának okaira minduntalan, nem egyszer terjedelmes tanulmányban, visszatért, egyetlen cikkében sem mutat kárörömet a horvátság sorsán. Számára most is volt „horvát kérdés”, amikor ez magyar viszonylatban már a multé volt s erről a kérdésről ilyen megértéssel, szakszerűséggel és rendszerességgel egész Európában senki sem tájékoztatta olvasóit, mint Bajza. Szinte az orvos lelkiismeretességével és tárgyilagosságával figyelte az első perctől magas lázban vergődő Jugoszlávia sorsát. Erről a sorsról is korán megkockáztatott egy jóslást. Említett cikkében megírta, hogy Jugoszláviában „a helyzet tarthatatlan lesz”, fel fog támadni a horvátság ellenállása s „a horvátok táborában lesz az igazság, a majd lassanként felvilágosodó nyugat rokonszenve és egy nagyrahivatott kultúrnép hősie, hazafias elszántsága.”

Jártassága a horvát nyelvben ennek a harcnak a megfigyelését közvetlen forrásokból tette számára lehetővé. Bajza állandóan ol-

vasta a délszláv lapokat, folyóiratokat és a délszláv problémát tárgyaló könyveket. Így esett meg, hogy a magyar közönség azonnal értesült az új déli állam minden politikai eseményéről, de mindig Bajza életproblémájának, a horvátság sorsának szemszögéből: egymást sűrűn követő jugoszláv kormányválságokról épúgy, mint a szerb diktatúráról és a délszláv konkordátum tárgyalásairól. Bajza mindig rá tudott mutatni az események mélyebb rugóira, a politikai sülyesztőben eltűnő és az arénán ujonnan feltűnő személyekről is mindig tudott érdekes és jellemző dolgokat mondani és mindig előre megmondta, hogy a jugoszláv politika következő lépése mi lesz. Ebben sem csalódott talán sohasem. És amint valamikor részrehajlás nélkül mutatott rá a magyar politika hibáira a horvát kérdésben, ugyanolyan tárgyilagos tudott most maradni a horvátság vezéreivel és azok politikájával szemben. A magyar közönség talán nem egyszer meghökkent Radics, Macsek és más jó horvát politikus tettein. Bajza írásaiban mindig megtalálhatta a tárgyilagos bírálatot, kielégítő magyarázatot és a várható következményeket is. Nem csinált belőle titkot, hogy nem hisz a magyar-jugoszláv közeledés lehetőségében s férfiasan szembeszállt a harmincas évek feltűnedező magyar optimizmusával, mely már békés revízióról ábrándozott. 1937-ben írta le a súlyos szavakat: „Ilyesmit komolyan elképzelni hihetetlen naivitás. A szerbek egy falut sem hajlandók visszaadni, nemhogy ekkora területet és főleg nem a Vajdaságból, melyet ősi szerb földnek tartanak. Nem ismerik a szerbeket, akik ilyet feltesznek“; cikkét pedig ezzel végzi: „Egy út 1918 óta nyitva áll előttünk: ez a tényállapot végleges és önkéntes elismerése, a beilleszkedés a kisantant hatalmi szervezetébe. Aki ezt akarja, ám tegye, de mondja meg a magyar nemzetnek, hogy ezt akarja tenni. Más eljárás esetén politikai kalandorok ugyan megsüthetik az illúziók lángjánál a maguk pecsenyéjét, de ebből Magyarországnak kiszámíthatatlan kára lehet.“

De ugyanígy következetesen hangoztatta azt a meggyőződését is, hogy nem hisz a szerb-horvát kibékülés bekövetkezésében sem. Egyik cikkének jellemzően ezt a címet adta: „Az örök horvát kérdés.“ Halála előtt néhány hónappal, 1937 novemberében kelt utolsó cikkét pedig ezzel a mondattal fejezte be: „Ha kitalálnák is a kör négyszögesítését és egy nevezőre hoznák Macseket és a (jugoszláv) régenstanácsot, akkor sem állna be Jugoszláviában a nyugalom, hanem megindulna a végeláthatatlan válságok sorozata.“ Cassandra jóslata 1913-ban a horvátság elszakadásáról Magyarországtól bevált, ez az utolsó jóslata Jugoszlávia széteséséről alig négy év múlva szintén valósággá lett. A végeláthatatlan válságok sorozata Jugoszláviát, ezt az agyaglábon álló képződményt úgy elerőtlenítették, hogy 1941-ben az első kívülről jövő lökésre darabokra hullott szét. A Gondviselés nem adta meg Bajzának a kegyet, hogy ezt megérje. pedig a horvát nemzet függetlenségének nálánál önzetlenebbül senki sem örült volna Horvátországon kívül.

Bajza alig 53 éves volt, amikor 1938. január 8-án meghalt. Íróasztala mellett, kedvenc horvát könyvei közt találták holtan. Amilyen csendes és szerény volt életében, olyan csendesen, szinte észrevétlenül távozott az élők sorából. Csak szűk baráti köre és kevés-

számú hallgatói kísérték utolsó útjára. A tanultabb ujságot olvasónak talán feltűnt a neve a lapok halálozási rovatában s eszébe jutott, hogy valamikor a reformkorszak irodalmában tanult egy Bajza Józsefről. Ennek a neves írónak és kritikusnak volt a mi Bajzánk nagyatyai részről unokaöccse. Egyébként azonban nem igen tudta a nagyközönség, hogy benne kit vesztett a magyarság és horvátság: azt a férfit, aki legtisztábban látta a „horvát kérdés“ lényegét s aki a legönzetlenebbul akarta annak megoldását szolgálni — mindkét nemzet javára.

Hogy életében olyan kevés figyelem irányult személyére és cikkeinek is aránylag csekély visszhangja támadt, annak végső oka az volt, hogy Bajza, bizonyára szerénységből, sok cikkét névtelenül vagy Battorich Kornél néven írta. Ez a név Babics-Gyalszki horvát író egyik hőségének a neve. Battorich az ősi hagyományokhoz ragaszkodó, Werbőczyre büszke, keményfejű, de amellet „magyarón“ érzésű horvát úr típusa. Nem csoda, hogy Bajza éppen ezt a nevet választotta. Most, hogy Supka Ervin nagy fáradsággal összeállította Bajza József irodalmi hagyatékának bibliográfiáját és ebből a hagyatékból Tóth László egyetemi tanár a horvát kérdésre vonatkozó tanulmányok jelentősebbjeit egy kötetben kiadta, látjuk, hogy a sokfelé elszórt cikkek micsoda nagyszerű egységet alkotnak: a sok apróbb-nagyobb megnyilatkozás Bajza nagy életművébe hiánytalanul beleillő téglá. A darabokat a kiadónak nem kellett faragnia, magyaráznia, hogy egységes szellemi épület jöhessen létre. Ami ezt az épületet összetartja, Bajza lelke, minden cikkében egészen benne van.

Végigolvasva a terjedelmes kötetet, nemcsak az a meggyőződése támad az olvasónak, hogy Bajza tanulmányai valamikor a politikai történetírás elsőrangú forrásai lesznek, hanem bizonyára fejlethetetlen benyomást tesz mindenkire a sorok mögött álló írónak, ennek a halszavú, de következetes elvhűségében acélkeménységű tudósnak az egyénisége is. Az ősi magyar nemességek, a „politikai nemzet“-nek volt ő kései, de modern származéka, aki őseitől örökölt kitűnő politikai ösztönét a tudós aszketikus önfegyelmezésével párosította. Az államfenntartó és államkormányzó régi nemes nyílt esze, realitások iránti érzéke, hagyománytisztlete és mégis modern látása, következetessége és megértése, úri mértéktartása mellé egyetlen tárgyra koncentrált páratlan tudást tudott helyezni s ezzel megmutatta az utat, melyen a vezetésre hivatottak járva — ha nem is mind olyan tökéletességben, mint ő — a régi „pax Hungarica“ visszaáhitott világát a Duna völgyében újra megvalósíthatják. A történelem egykor nemzetünk nagy politikai értékei közé fogja sorolni az ő törekeny testbe szorult hatalmas szellemét.

Köszönet és hála illeti a kötetet kiadó Tóth Lászlót, hogy kitűnő bevezető tanulmányában a történeti háttér megrajzolásával nemcsak Bajza irodalmi hagyatékának megértését könnyítette meg, hanem markáns vonásokkal az embert és tudóst is közel hozta olvasóihoz.